

Az oktatásügy irányítása a politikai átalakulások idején (1945–1948)

(Demokrácia és oktatáspolitikai) A II. világháború után, 1945 tavaszától az oktatás demokratikus átalakítása, mint sürgősen megoldandó politikai kérdés került napirendre. A kérdés kultúrpolitikai fontossága miatt valamennyi politikai párt készített oktatási reformjavaslatot.¹ A Független Kisgazdapárt (FKGP) elgondolásai a demokratikus oktatási rendszer kiépítéséhez kívántak hozzájárulni. Speciális vonások a kisgazda tervezetben a mezőgazdasági oktatás előnyben részesítésében és a parasztság kulturális felemelésében mutatkoztak.² A Nemzeti Parasztpárt (NPP) a demokratikus átalakulás követelményeinek megfelelő oktatáspolitikai koncepciója annyiban hasonlít a kisgazdapárti elképzelésekhez, hogy itt is megfogalmazódtak a speciális paraszti érdekek.³ A Szociáldemokrata Párt (SZDP) oktatáspolitikai javaslatai szintén egy demokratikus társadalom céljainak megfelelő oktatási rendszer alapjait kívánták megteremteni. E rendszer kiépítendő elemei között azonban több szocialista, sőt utópisztikus, a pluralista demokráciával ellenkező elképzelés is volt.⁴ Az „új” embereszményt megfogalmazó Magyar Kommunista Párt (MKP) is egy demokratikus iskola-rendszer kialakítását szorgalmazta.⁵

Az oktatáspolitikai kérdésekkel a pártok eltérő intenzitással a politikai harc keretében 1945 nyarán is foglalkoztak. A reformjavaslatok alapkoncepciója az volt, hogy a gazdasági, társadalmi és politikai megújódásra nem kerülhet sor a köznevelés korszerű átalakítása nélkül. A pártok felfogása szerint az oktatásügy korszerűvé csak akkor válik, ha a demokrácia lényegéből indul ki és a demokrácia alapelvei következetesen és hiánytalanul érvényesülnek, ha a kiválasztás és az érvényesülés mértéke a hajlam és a képesség lesz. A pártok oktatáspolitikai elképzeléseit elemezve megállapíthatjuk, hogy a politikailag és világnézetiileg tagolt között az oktatáspolitikai célokat illetően 1945 első felében többé-kevésbé konszenzus keletkezett. A többpárt-rendszerrel megteremtődtek ugyan az érdekkonfliktusok kifejeződésének keretei, de egy ennek megfelelő oktatáspolitikai gondolkodás ekkor még nem vált dominánssá. „Sokszínűségről” sem beszélhetünk, mert valamennyi politikai erő egy színvonala-sabb és demokratikusabb iskola-rendszert kívánt megvalósítani.

1945-ben a demokratikus viszonyok létrehozása szükségszerűen előtérbe állították az oktatási rendszer reformját. Olyan oktatáspolitikára volt szükség, amely a demokrácia értékeinek megvalósítását segíti és megfelel a demokratikus átalakulás politikai-ideológiai követelményeinek és hozzájárul a gazdasági – társadalmi változások előmozdításához. A kulturális újjáépítést a Magyar Nemzetiségi Függetlenségi Frontba (MNFF) tömörült valamennyi erő támogatta. A Vallás- és Közoktatási Minisztérium (VKM) pedig intézkedett, hogy a legfontosabb kulturális ágazatban, az oktatásban a munka megkezdődjön. A minisztérium szervezetiileg fokozatosan épült ki, az osztályok többsége azonban csak 1945 nyarán alakult meg. A művelődési kormányzat 1945 elején a közoktatás átszervezésére még nem tett javaslatot. Teleki Géza miniszter, a Polgári Demokrata Párt elnöke a politikai reorganizáció kezdetén a pártszempontoktól független, de a demokratikus erők többségének és az ország érdekeinek megfelelő kultúrpolitikát tartott célszerűnek. Programjának lényege, hogy

kultúránk legyen magyar és részesüljön belőle a nemzet minden tagja. Teleki Géza az ideiglenes kormány minisztereként, egy provizórikus hatalom szakapparátusainak vezetőjeként, a későbbiek során sem kezdeményezett olyan lépéseket, amely művelődéspolitikai felfogásával ellenkezett volna.

1945 első felében valamennyi koalíciós párt egyetértett egy nemzeti és demokratikus oktatási rendszer szükségességében. A koalíción belüli első nagy konfliktust a kommunisták robbantották ki 1945 tavaszán. Az MKP a közoktatás demokratizálásának legfőbb akadályát az intézményrendszer (elsősorban a VKM) megmerevedésében, konzervatív szellemében látták. A párt az iskolareform ügyét a baloldali erők olyan követelésével együtt vetette fel, mint az oktatásügy terén meghúzódó „reakció” ellen hozandó intézkedések. A Magyar Kommunista Párt részéről a sajtóban több támadás éri Teleki Gézát, Teleki Pál fiát, a VKM vezetőjét. A Szabad Nép április 6-i száma kifejti, hogy a párt nem hagyhatja szó nélkül, miszerint a miniszter az, aki szellemi életünk megtisztításának és demokratizálásának tilalomfát állít. Az MKP úgy vélte, hogy mint más intézmények, az iskolák sem lehetnek a demokratikus átalakulás akadályozói. A fentiek miatt a Kommunista Párt szembefordult Teleki Géza kultúrpolitikai felfogásával és gyakorlatával.⁶ 1945. április 11-én Kállai Gyula volt illegális kommunista, a Budapesti Nemzeti Bizottság ülésén már azt kéri a testülettől, hogy vizsgálja meg, milyen felelősség terheli Teleki Géza közoktatásügyi minisztert az igazolásoknak a tankerületekben történet mulasztása miatt és azért, hogy semmiféle utasítást nem adott arra, hogy milyen szellemben folyják a tanítás, továbbá a tanárok átképzésének elhalasztásáért és azért, hogy miért nem gondoskodott a tankönyvek demokratikus szellemben való átdolgozásáról. A párt a Budapesti Nemzeti Bizottságot (BNB) arra is felkérte, hogy forduljon az oktatási miniszterhez: haladéktalanul kezdje meg a közoktatásügy reformját, és hirdessen pályázatot demokratikus szellemű tankönyvek megírására.⁷

A Nemzeti Bizottságban képviselt pártok hívei voltak az oktatás demokratizálásának, de több területen nem értettek egyet a kommunista Kállai Gyula javaslatával. A baloldali parasztpárti Darvas József szerint a nevelés szelleme megmunkálatlan, a megoldást egy átfogó reform képviselheti. A Szociáldemokrata Párt baloldaliához tartozó Ries István is támogatta a reformot, azonban nem értett egyet azzal, hogy az igazolások elhalasztásáért a VKM-miniszter a felelős. Végül a kommunistákkal való együttműködésre törekvő szociáldemokrata Szakasits Árpád elnökletével üléselő BNB elfogadta Kállai Gyula javaslatát, azzal a módosítással, hogy az igazolások elmaradásáért nem felelős a miniszter. Ugyanakkor felszólította Teleki Gézát, hogy haladéktalanul gondoskodjék a tanárok átképzéséről, megfelelő tankönyvek kiadásáról és a Közoktatási Tanács megszervezéséről, amelynek feladata lesz a közoktatásügyi reform kidolgozása.⁸

Az FKGP képviselői a kommunista állásponthoz nem szóltak hozzá. Az Ideiglenes Nemzeti Kormány május 1-jén létrehozta az Országos Köznevelési Tanácsot, amelynek elnöke Teleki Géza javaslatára Szent-Györgyi Albert Nobel-díjas tudós lett.⁹

A VKM pedig a parasztpárti Kovács Máté irányításával 1945. július végére elkészítette „A magyar köznevelés korszerű kiterjesztésére” címmel reformtervezetét. A tervezet legfontosabb feladatnak tartotta a demokrácia alapelvei érvényesülését a köznevelés minden területén és figyelembe vette azokat az igényeket, amelyeket az új magyar társadalom támasztott a közoktatással szemben.¹⁰

Az oktatással szembeni politikai kihívásokra a különböző politikai erők 1945 nyaratól eltérő intenzitással reagáltak. A Független Kisgazdapárt újabb reformelképzeléseket nem hozott nyilvánosságra, a párt különböző fórumokon megismétli korábbi elképzeléseit.¹¹

A Nemzeti Parasztpárt aktívabb volt, mint a kiszáradt, augusztus 1-én hozta nyilvánosságra A Nemzeti Parasztpárt kiskatéja címmel oktatási programját, amely a legfontosabb feladatnak a nép általános műveltségének emelését tartotta, ezért kötelezővé kívánta tenni a nyolcosztályos népiskolát.¹²

A Szociáldemokrata Párt a nyár folyamán is kezdeményező volt az oktatáspolitikai területén. Simon László, a párt egyik oktatáspolitikusa a népiskola-szervezet alapvető tényezőjének a – hét- vagy nyolcosztályos – egységes, kötelező elemi iskolát tartotta.¹³

Kéthly Anna vezető SZDP-politikus a két világháború közötti időszak legendás alakja a „Köznevelés” c. folyóirat indulásakor a közoktatás demokratikus átszervezését második honfoglalásnak tartotta, úgy ítélte meg, hogy a demokrácia léte vagy bukása függ a közoktatás megvalósításától.¹⁴

A Magyar Kommunista Párt 1945 tavaszától szeptemberig nem hozott nyilvánosságra oktatási reformkonceptiót. A kommunisták elsősorban a közoktatás átszervezését és a nyolcosztályos egységes oktatás bevezetését szorgalmazták, és továbbra sem értettek egyet Teleki Géza minisztériumi tevékenységével.¹⁵

1945 áprilisában a Polgári Demokrata Párt elnökének választott Teleki Géza ellen folyamatos volt a támadás. Az MKP nyomására 1945 nyarán a pártot kiközösítették az MNFF-ből. Teleki a pártelnökségről is lemondott, helyébe Szent-Iványi Sándor unitárius püspök lépett.

1945 szeptemberében az Embernevelés 1–2. számában jelent meg a kommunista pedagógus Kemény Gábor oktatási reformterve.¹⁶ A többi demokratikus párt koncepciójához hasonlóan az ő reformterve is abból indult ki, hogy a politikai és kulturális demokrácia feltételezi egymást.

A koalíciós pártok oktatáspolitikai elképzeléseiről megállapíthatjuk, hogy a politikailag és világnézetiileg tagolt pártok komoly oktatáspolitikai konfliktusba 1945 őszéig nem kerültek a demokratikus célok érdekében, az oktatás területén konszenzust teremtettek. A demokrácia kiépítésének évében az oktatás átalakításának igényét elsősorban demokratikus ideológiai értékekre hivatkozva kívánták végrehajtani. Az 1945-ös választásokig a nevelési eszmény és ideál csak részben differenciálta a pártokat. Amíg a demokrácia állt az oktatáspolitikai homlokerében, a koalíciós pártok között nem volt lényeges nézeteltérés. 1945. augusztus 18-án az Ideiglenes Kormány a 6650-1945 ME sz. rendelet alapján általános iskola elnevezéssel új iskolatípust hozott létre.¹⁷ Az általános iskola megalapítása a demokratikus erők nagy kultúrpolitikai sikere volt, mert olyan iskolarendszer jött létre, amelyben az egymásra épülő iskolatípusok elvileg mindenki számára biztosították a társadalmi felemelkedés lehetőségét. Az általános iskola első rendű feladata az oktatás korábbi osztály szerinti tagozódásának megszüntetése lett. Az általános iskola által biztosított tudás 1945-ben még a széles rétegek által meghódítandó tudás volt. Nem véletlen, hogy érdekek és oktatáspolitikai törekvések elsősorban az általános iskolához fűződtek. A nyolcosztályos általános iskola elsősorban a vidék, a falu kulturális felemelkedését segítette. Ugyanakkor kulturális és társadalmi érdek fűződött volna ahhoz, hogy elit iskolák is fennmaradjanak. A demokratikus oktatáspolitikának ezt is tolerálni kellett volna.

(Szakmaiság és a politikai érdekek ütközése) Az ideiglenes kormány oktatáspolitikájának elemzésénél láttuk, hogy Teleki Géza a pártterdektől független, az ország elvárásának megfelelő kultúrpolitikát tartott célszerűnek. Programjának lényege abban volt összefoglalható, hogy kultúránk legyen magyar és részesüljön belőle a nemzet minden tagja. A már legitim kormány kultuszminisztere is megközelítően hasonló módon értelmezte szerepét és kultúrpolitikai céljait, mint elődje. Az 1945. őszi választások után

Keresztury Dezső személyében parasztpárti politikus került a Vallás- és Közoktatási Minisztérium élére, mivel a belügyi tárcát az NPP nem tarthatta meg, ezért a kormány 1945. november 15-i létrejöttékor az akkor hatalmas harcban „periférikus” jelentőségű VKM-et adták a parasztpártnak.¹⁸ Keresztury szakminiszterként s nem pártpolitikaiként vállalta a minisztérium vezetését, kikötve, hogy a pártfegyelmet csak addig tartja be, ameddig a szakmai meggyőződésével az megegyezik.¹⁹

Keresztury Dezső első művelődéspolitikai elképzelései 1945. november 16-án váltak ismeretessé. A miniszter a kultúrpolitikában három alapelvet kívánt érvényesíteni: műveltséget, igazságot és emberséget. Keresztury humanista eszményeit nem az ideák világában akarta megvalósítani, ugyanis biztosítani kívánta a magyar műveltség anyagi alapjait. A kulturális demokrácia számára nemcsak a művelődési jogokat jelentette, hanem a lehetőségeknek a nép számára történő biztosítását.²⁰

A kommunisták számára a választások után nemsokára azonban a „kevésbé fontos” minisztérium felértékelődött. A szakmai – pedagógiai szempontokat képviselő VKM-ben a baloldal súlya viszont kicsi volt, ezért a párt az oktatás felett csak az irányítási mechanizmus megszerzésén keresztül tudhatott ellenőrzést gyakorolni. A munkáspártok ezért pozíciók szerzésére, az oktatási rendszer feletti kontroll megváltoztatására törekedtek. A VKM-et a pozíciószerezés és a hatalmas vetélkedés színterévé tették. Nyilvános kritika vagy támadás a minisztériumot 1945 végén még nem éri, nem így a középfokú irányítási apparátust. Révai József emigrációból hazatért kommunista, az MKP vezető ideológusa, a kultúrpolitika elsőszámú irányítója 1945. december 4-i parlamenti felszólalásában változtatást sürgetett a tanügyigazgatás terén, mert úgy látta, hogy a főigazgatókról és a tanfelügyelőkről nem lehet elmondani, hogy tele vannak lelkesedéssel és ügybuzgalommal az új demokratikus rendszer megvalósításában.²¹ Egyes pártszervezetek sem tartották megfelelőnek az iskolák igazgatóit a demokratikus oktatáspolitikai megvalósítására. Révai továbbá úgy ítélte meg, hogy az oktatás „demokratizálása” mindaddig nincs biztosítva, amíg a minisztériumban nem lesznek olyan emberek, akik ezt végre tudják hajtani.²² A Szociáldemokrata Párt tevékenysége ekkor abban nyilvánult meg, hogy a párt nevelői csoportján elsősorban politikai okok miatt bírálta a Köznevelési Tanács 1945 végi 1946 eleji reformelképzeléseit, mert nem hangsúlyozták kellőképpen az oktatás „demokratizálásának” követelményeit és teret engedtek a nacionalizmusnak.²³

1946 első felében a pártok többsége az oktatáspolitikai területén passzív maradt. A két munkáspárttól eltekintve nem alakult ki konfliktus a kérdéssel kapcsolatosan, mert a minisztérium nem pártszempont alapján dolgozta ki koncepcióját. A miniszter a legfontosabb teendőinek a magyar szellemi élet szabad kibontakozásának tervszerű elősegítését tekintette. Február 9-i sajtónyilatkozatában konkrét oktatáspolitikai problémákkal foglalkozott. Keresztury Dezső a legfontosabb feladatnak a köznevelési intézmények korszerű átalakítását tartotta. Eredményként értékelte a nyolcosztályos általános iskola megindítását, a gimnáziumok természettudományi tagozatainak bevezetését és több új tárgy oktatását. A minisztériummal kapcsolatos támadásokra úgy reagált, hogy annak átalakítása megtörtént, és azt már nem jogászok, hanem írók, művészek, tanárok és tanítók irányítják. Megemlítette, hogy befejezés előtt áll a dolgozók iskoláját szabályozó végrehajtási utasítás és tovább folyik a tanerők demokratikus átképzése.²⁴

Két nappal a miniszteri sajtónyilatkozat után a baloldali Szabadságban „Hóman fiókák a kultuszminisztériumban” címmel támadás éri a VKM-et. A cikk szerint a tárca munkáját a Teleki-éra maradványai, a reakció eleven és hatékony jelenléte hátráltatja.²⁵ Az igazságtalan sajtótámadás után, a következő napon február 13-án a nemzetgyűlés 18. ülésén Losonczy Géza volt illegális kommunista, az MKP kultúrpolitikájának egyik

vezetője interpellációt intézett a miniszterhez a minisztériumban és a kultúrpolitikában tapasztalható jelenségek miatt. Losonczy az oktatásban még tapasztalható negatív jelenségekért Keresztury Dezsőt igyekezett felelőssé tenni. Követelte az egységes tankönyvkiadás megszervezését, radikális tisztogatást a VKM-ben és azt, hogy a miniszter lépjen fel az egyházi iskolákban tapasztalható antidemokratikus jelenségekkel szemben. Losonczy az oktatást érintő kérdések közül választ kért arra is, hogy meg szándékozik-e szüntetni az iskolaszéket, a gondnokságot, és hajlandó-e azok jogkörét átruházni az igazgatókra.²⁶ A Szociáldemokrata Párt szónokája a kommunistákkal háború után is együttműködést szorgalmazó Justus Pállal parlamenti felszólalásában is gyors intézkedéseket sürgetett a közoktatás „demokratizálása” céljából. Szerinte nem az anyagiak akadályozzák az új demokratikus közoktatás megszervezését, hanem a régi apparátus.²⁷

A demokrácia természetes velejárója a polémia, az eltérő nézetek ütköztetése. Ettől nem lehet mentes az oktatásügy sem. Az MKP és a kommunistákkal együttműködő baloldali szociáldemokraták oktatáspolitikai tevékenysége azonban már nem versenyhelyzetben alapuló konkurenciaharc volt. A baloldal 1946 elejétől már nem tűri a sokszínű ifjúsági mozgalmakat, különösen ellenségesen viselkedett a vallásos szervezetekkel szemben, de nem rokonszenvezett a cserkészmozgalmakkal sem. Ekkor már nem érvényesült az oktatáspolitikai területén az a konszenzus, ami még megvolt 1945 nyarán. A változás oka, hogy a korabeli kelet-európai kommunista pártok már nem álltak a pluralizmus alapján, bár azt a háború befejezésekor bel- és külpolitikai okokból elfogadták. Az 1945-ös választások után az MKPnek hatalmi céljai eléréséhez a pluralizmus nem felelt meg. A magyar kommunisták politikájában teljes szakításról ekkor azonban még nem beszélhetünk, de tevékenységükben már érvényesítik a „legitim” erő (rendőrség, titkosrendőrség) birtoklásából fakadó előnyöket. Mivel a Magyar Kommunista Párt és a Szociáldemokrata Párt nem tudja saját ideológiai elképzelése alá vonni az oktatást, ezért megpróbálta az oktatást ellenőrző, illetve működtető apparátusokat (tanügy, VKM) meggyengíteni és megszerezni, s ezáltal saját pozícióikat erősíteni.

Az állandó támadások részben eredményhez vezettek. A kommunista pozíciók javulását mutatja, hogy a Vállás- és Közoktatási Minisztériumban, 1946 februárjában új ügybeosztás lépett életbe. Február 15-én Kemény Gábor átvette a reformügyosztály (nevelési osztály) vezetését. Ezután a kezébe futottak össze az oktatási reform elvi kérdései. A reform középpontjában az általános iskola állt, amit szervesen egészített ki a dolgozók iskolája. Erre azért is nagy hangsúlyt helyeztek, mert ezek közvetlen lehetőséget adtak az értelmiségi, vezető osztály felfrissítésére olyanokkal, akik eddig ki voltak rekesztve a tanulás és a magasabb képzés lehetőségéből.²⁸ A VKM-nek az oktatáspolitikában betöltött centrális szerepével magyarázható Rákosi Mátyás február 24-i beszéde, amelyben a kommunista pártfőtitkár kifejtette, hogy elsősorban a minisztériumokban és legelsősorban a kultuszminisztériumban kell a legsürgősebb tisztogatásokat végrehajtani, mert a minisztérium irányításától függ a jó vagy rossz közoktatás.²⁹ A Szociáldemokrata Párt részéről is folytatódott a támadás Keresztury ellen. Bóka László irodalomtörténész sem tartotta megfelelőnek a VKM működését. Úgy ítélte meg, hogy a közoktatási miniszter feladata, hogy tőkéletes adminisztrációt szervezzen, amely minél több állampolgárhoz juttatja el a minőségi műveltséget.³⁰

Keresztury Dezső a kommunista és szociáldemokrata interpellációkra március 11-én reagált. Válaszában megfogalmazta: ő is mindennél fontosabbnak tartja, hogy a magyar kultúrpolitika legfőbb irányító szerve, a VKM megfelelő szellemben működjön. Visszautasította azonban azt a vádat, hogy a minisztérium reakciós tisztviselőkből áll. Statisztikai adatokkal bizonyította, hogy minisztériuma és a tanügyigazgatás átesett egy

átszervezésen, eltávolították a dzsentri és jogászi szellemű tisztviselőket, és helyettük pedagógusokat neveztek ki. A tankönyvreformra vonatkozóan megjegyezte, hogy már Telegdi alatt elkészült az iskolákból kivonandó, tiltott könyvek jegyzéke. A tankönyvek kiadásával kapcsolatosan az a véleménye, hogy ő is az állami tankönyvkiadás híve. A közoktatás területén folyó demokratizálás védelmében elmondta, hogy a VKM megkezdte az általános iskola szervezését, ezért a minisztérium külön ügyosztályt állított fel az általános iskola intézményének minél jobb irányítására.³¹

A Szociáldemokrata Párt részéről ezután is folytatódott a támadás Keresztury Dezső ellen. Justus Pál a Népszava 1946. március 28-i számában azzal vádolta a minisztert, hogy a VKM-ben megtűri Hóman embereit.

Az SZDP-nek a VKM és Keresztury elleni támadása azzal is magyarázható, hogy Keresztury minisztersége idején a parasztpártiak és a népi írók túlsúlyban voltak a Vallás- és Közoktatási Minisztériumban és a hozzá tartozó területek vezetésében, az SZDP pozíciói pedig gyengültek. Igazságtalanul azzal is vádolták, hogy nem harcol eredményesen a reakció ellen. A Szociáldemokrata Párt bírálatainak hátterében azonban sokszor személyi ambíciók is álltak. A pártban többen úgy vélték, hogy a tárca betöltésére valamelyik szociáldemokrata politikussal alkalmasabb lenne.³²

A Keresztury elleni támadás művelődéspolitikai szempontból nézve alaptalan volt, mert a miniszter kultúrpolitikai elképzelései nemcsak humánusak, hanem demokratikusak is voltak, egyértelműen megfeleltek a demokrácia követelményeinek, és nem érvényesült benne egyetlen párt szempontja sem. Keresztury Dezső az iskolát, az oktatásügyet a demokráciának megfelelően depolitizálni akarta.

A VKM elleni támadás a baloldal részéről késő tavasszal és a nyár folyamán folytatódott. Különösen élessé vált a sajtótámadás. A Szabad Nép 1946. május 3-i cikkének címe: Minősítést játszik a VKM a tisztogatás elgáncsolására. Május 26-ára pedig a Szabadság indított igen erős támadást a kultuszárca ellen. Ismét azzal vádolták a minisztériumot, hogy Hóman Bálint régi gárdájával működik A szociáldemokrata Népszava július 3-i száma pedig azért kritizálta Keresztury Dezsőt, mert Zimányi Gyula piarista rendfőnököt nem távolította el. Július 14-én pedig azért emelt kifogást a miniszter ellen, mert hozzájárulását adta ahhoz, hogy ezután a kalocsai tanítóképzőben szerzetesek, jezsuiták tanítsanak.³³ Augusztus 20-án pedig az SZDP oktatáspolitikusa, Gárdos Dezső: Amiről megfeledeztek a kultuszminisztériumban című cikkében indított támadást. Gárdos azzal vádolta a VKM-t, hogy felállította ugyan az általános iskolát, de nem valósította meg a közösségnevelést és teljesen megfeledezett a népiskolák nyolcadik osztályát elvégző ifjúságról. A cikk a minisztérium hibájául rőtt fel azt is, hogy nem valósította meg a középiskolai reformot. Gárdos olyan új gimnáziumra gondolt, amely kiépülve alkalmassá válik a magyar proletariátusból a demokrácia igényeit kielégíteni tudó új középosztály felnevelésére.³⁴ Látható, hogy a Szociáldemokrata Párt baloldala részéről már 1946-ban megkísérelték az iskolákban tanított ismeretek világnézeti tartalmát a saját, illetve a kommunista világnézeti értékeknek megfelelően befolyásolni. Az SZDP nevelői csoportja nevében Dallai Antal elnök 1946. augusztus 15-én levelet intézett Rákosi Mátvás államminiszterhez, melyben előadta, hogy a Szovjetunióban és külföldön tett utazásai arról győzték meg, hogy demokratikus szemléletű társadalom az ifjúság nevelésének teljes reformjával érhető el, ez viszont csak az MKP- és SZDP-nevelők teljes és tökéletes együttműködésével és a minisztérium átvételével biztosítható.³⁵

Világossá vált, hogy 1946-ban összeütközésbe került a szakmai szempontokat hangsúlyozó VKM és az ideologikus célokat leginkább megfogalmazó MKP és SZDP. Az összeütközésnek hatalmi-politikai okai voltak, ennek ellenére a Keresztury személye

körüli hírek kultúrpolitikai aspektust kaptak. A Magyar Kommunista Párt a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumban a B-listázást szorgalmazta, mert újabb pozíciókat akart elérni a minisztérium irányításában. Az Értelmiségi Bizottság 1946. július 11-i ülésén határozott született arról, hogy a B-lista után a Kommunista Párt számára egy vezető pozíciót kell biztosítani a VKM-ben. A pozíciószerezés azonban nem a kommunista elképzeléseknek megfelelően alakult. A Magyar Kommunista Párt Nevelési Bizottsága 1946. augusztus 26-án a VKM-aktíva képviselőivel együtt ülést tartott, ahol azt állapította meg, hogy a Vallás- és Közoktatási Minisztériumban a B-listázás után a minisztérium személyi összetételében semmi változás nem történt, ezért még szükségesebbnek tartotta a párt befolyásának erősítését.³⁶ A bizottság felkérte Révai Józsefet, hogy lépjen érintkezésbe a kultuszminiszterrel, és a Magyar Kommunista Párt részére a következőket követelje: 1.) a legnagyobb eréllyel követelje az Elnöki Ügyosztály személyzeti részének vezetésére Novák Károlyt. 2.) a III. ügyosztályt, melynek élén Kemény Gábor állt, Kiss Sándor bevitelével kívánta megerősíteni, mert az osztályon dolgozik az általuk reakciónak tartott Barra György. A Nevelési Bizottság továbbá indítványozta Kemény Gábor miniszteri osztályfőnökké való kinevelését. A jövő szempontjából a leglényegesebbnek tartotta Alexits Györgynek az V. középiskolai ügyosztály helyettesi pozícióba juttatását. Alexits kinevezését azért is nagyon fontosnak tartotta, mert idővel ennek az ügyosztálynak a hatáskörébe akarta áthozni a középfokú szakoktatási ágakat is.³⁷

A VKM és a Keresztury Dezső elleni támadás része volt a III. kongresszus után 1946. október 16-án a Beöthy Ottó baloldali könyvtáros lakásán tartott megbeszélés is. Az összejövetelen jelen voltak: Keresztury Dezső, Justus Pál, Horváth Zoltán, Bóka László, Beöthy Ottó, Sötér István, Mátrai László, Tolnai Gábor, Ortutay Gyula, valamint Győry János. A társaság azért jött össze, hogy a Keresztury Dezső és a minisztériuma elleni panaszokat előadja és megoldást találjon azok orvoslására. A francia irodalom kiváló kutatójának, az MKP-tag egyetemi tanár Győry Jánosnak a beszámolója szerint a baloldali szociáldemokrata, majd kommunistává lett Justus Pál, valamint az ugyancsak kommunistává vált volt baloldali SZDP-tag Horváth Zoltán támadták leginkább Kereszturyt a közismert befogások miatt. Erős kritika éri a minisztérium két kiváló államtitkárát, Simon Lászlót és Bassola Zoltánt, valamint Király Rudolf ügyosztályvezetőt is. Az érintetteket az általános iskola elzüllesztésével az egyetemi reform és a bélista elszabotálásával is vádolták, valamint azzal, hogy a VKM-ben klerikális befolyás érvényesül.

A vádakra Keresztury azzal válaszolt, hogy a „problémák” az ügyvitel hiányos voltával kapcsolatosak, amik kívülálló okok. Az egyetemi autonómiáról pedig az volt a megjegyzése: az autonómiába nincs beleszólása. A minisztérium személyi összetételével kapcsolatosan az emberhiányt hozta fel. Megemlítette, hogy akiket elsőként kért fel, azok rendszerint nem vállalták a megbízatást.

A válaszra reagáló Justus Pál azt javasolta, hogy minden párt delegálja a maga teljes hatalmú megbízottját a miniszter mellé, s a nem megfelelő tisztviselők helyére a pártok azonnal küldjék a maguk emberét. Győry János azt javasolta a jelen nem lévő, de mindenről informált Révainak, mindegy, hogy Keresztury marad-e még egy ideig vagy sem, az MKP-nek azonnal delegálnia kell az illetékes elvtársat, aki nemcsak esélyes, hanem kellő idővel is rendelkezik. Győry úgy ítélte meg, hogy Keresztury Dezső engedékenységét miniszterségének megtartása érdekében teszi.³⁸ A Beöthy Ottó lakásán 1946. október 16-án történt összejövetel után, különösen a köztársaság-ellenes „összeesküvés” leleplezését követően tovább folytatódott, sőt felerősödött a baloldal, különösen a kommunisták részéről a Keresztury minisztériuma elleni támadás. Mivel 1946

nyarától a miniszter elleni támadások a baloldal részéről annyira durvák lettek, hogy Keresztury úgy érezte, munkáját képtelen ellátni, ezért 1946 őszén beadta felmondását, amit azonban a miniszterelnök nem fogadott el. Keresztury továbbra is a kommunista támadások céltáblája maradt, ami a „népi demokratikus átalakulás” meghirdetése után még jobban felerősödött. A miniszter elleni egyik legnagyobb támadás 1947. március 12-én, az 1946–1947-es év költségvetési vitáján történt, Losonczy Géza részéről. A kommunista kultúrpolitikus felszólalását azzal kezdte, hogy hosszú hónapok óta nincs kultúrminisztere az országnak. Losonczy igazságtalan vádakot mondott a háború utáni magyar művelődéspolitikáról. Úgy ítélte meg, hogy az nem demokratizálódott, ezért nagy szükség lenne erőskezű, demokratikus kultuszminiszterre, mivel meg kell állapítani, hogy a felszabadulás óta eltelt két esztendő alatt a demokráciának ezen a területen nem sikerült úrrá lenni a saját portáján.³⁹

Losonczy elismerte ugyan, hogy a kultuszminisztérium területén néhány fontosabb pozíciót a „demokratikus” erők megszálltak, ami azonban nem változtat azon a tényen, hogy a tárca lényegében a „reakció” fellegvára. A kommunista képviselő kijelenti, hogy elérkezett az ideje, hogy a „demokrácia a felszabadulás” utáni két esztendővel ezt a fellegvárat bevegye.⁴⁰ A jogállamiságot és a parlamenti erőviszonyokat figyelembe nem vevő Losonczy további igazságtalanságot fogalmazott meg. Úgy látta, hogy a kultúrpolitika területén a demokrácia elsősorú ellensége nem egyszerűen a reakció, hanem a klerikális reakció, ezért a demokrácia harcát elsősorban ellene kell vezetni és megvívni.⁴¹ Losonczy ezután elsősorban az egyházakat támadta, de összekötötte a kérdést a kultúrpolitikával is. Szerinte az egyházak ellenséges érzülete a kultúrpolitika és a köznevelés minden konkrét kérdésében lépten-nyomon kiütöközött, ezért meg kell tenni az első lépéseket az egyházak és az állam viszonyának rendezése terén. Az első szerény lépés a kommunista képviselő szerint a fakultatív hitoktatás bevezetése.⁴² Losonczy Géza a művelődéspolitikai legfontosabb feladatát az általános iskola megvalósításának keresztülvételében látta. Ennek elmaradásáért Kereszturyt is felelősnek tartotta, mert a kultuszminiszter ezt a feladatot csak részben teljesítette.⁴³ Ez a mulasztás azért volt lehetséges a kommunista kultúrpolitikus szerint, mert a miniszterben nem volt egységes és határozott akarat az általános iskola mellett. Elismerte ugyan, hogy Keresztury az általános iskola híve, de nem tanúsított kellő esélyt a klerikális befolyással szemben és nem egyszer szabad kezét adott a reakciónak a VKM-ben az általános iskola szabotálásában. Losonczy a miniszter mellett támadást intézett a minisztériumi előadók ellen is, mert jelentékeny részük nem ismeri az általános iskola jelentőségét, ugyanezt tartotta érvényesnek a tanügyigazgatásra is.⁴⁴

A baloldal támadásával is magyarázható, hogy a miniszter új tanulmányi felügyelőket nevezett ki. Keresztury Dezső az összes tanulmányi felügyelőt felmentette, az új kinevezetteket a demokratikus beállítottság, eredményes nevelői munka tekintetében a legkiválóbb pedagógusok közül a helyi Nemzeti Bizottság és a Magyar Pedagógusok Szabad Szakszervezetének meghallgatásával választották ki. 1945–1946-ban a kinevezések a politikai erők többségi kívánalmainak megfelelően történt. Egy olyan kultúrpolitika körvonalai alakultak ki ekkor, amely az oktatáspolitikai különböző területek biztonságát szolgálta volna a demokratizálódást és nemzeti felemelkedést. 1946-tól azonban már kezd bizonyos korlátok közé szorulni a pluralizmus. Az MKP és az SZDP hatalompolitikai okokból támadják az ideológiamentes oktatásügyet. A munkáspártok már nemcsak demokratizálási szándékból és modernizációs alapon közelítenek az oktatásügyhöz, hanem a perspektivikus legitimációs aspektusból. Keresztury, ameddig a baloldali nyomásnak ellen tudott állni, nem hátrált, úgy gondolta, hogy a VKM és az oktatásirányítás nem

lehet pártpolitikai célok és küzdelmek színtere. Az oktatásügy irányítását hivatali szakapparátusok feladatkörének tartotta és nem uralmi eszköznek. Fő oktatáspolitikai célja olyan ideológia- és politikamentes iskolarendszer megteremtése volt, amely hatékonyan tudja közvetíteni az általa képviselt humanista-demokratikus eszményeket. Ezért igyekezett megakadályozni mindennemű pártideológia beépítését az oktatásba. Az oktatás demokratizálását támogató Keresztury Dezső a munkáspárti politikai elemet nem hagyta érvényesülni a szakelem rovására. Kultúrpolitikai lépéseiből látható, hogy visszautasított minden olyan kezdeményezést – bárhonnan is érkezett –, amely a szakmai szempont rovására akart változásokat végrehajtani a magyar művelődésügyben.

Az oktatás háború utáni demokratizálásához nagyban hozzájárult a nemzeti kormány 1945. november 27-i rendelete, amely lehetőséget adott arra, hogy a történelmileg felhalmozott hátrányok megszüntetését elősegítse és a dolgozók iskolájának megszervezését lehetővé tegye. A rendelet szabályozta, hogy a dolgozók iskoláit csak az állami iskolákkal kapcsolatban lehet szervezni és fenntartásukról az államnak kell gondoskodnia.⁴⁵

Az Országos Köznevelési Tanács is támogatta a dolgozók iskolájának szervezését. Tanterveit és szervezeti szabályzatát már a Vallás- és Közoktatási Minisztérium dolgozta ki.⁴⁶ Keresztury Dezső sajtótájékoztatójából tudjuk, hogy 1946. február közepén befejezés előtt állt a dolgozók iskolájának szabályzata és végrehajtási utasítása. A miniszter a dolgozók iskolájának létrehozását nagyfontosságú oktatáspolitikai lépésnek tartotta. Úgy ítélte meg, hogy ez az iskola évtizedes mulasztásokat tehet jóvá, mert a felszabadult ország dolgozóinak a föld mellé megadja a tudás, a művelődés szabad jogát, és ha sikerül a bevezetése, jelentősége felér a földreform sikerének jelentőségével.⁴⁷ A dolgozók iskoláinak létrehozását leginkább a baloldali pártok és a baloldali sajtó támogatta, de pozitívan reagált a Független Kisgazdapárt lapja is. A Kis Újság a dolgozók iskolájának megindulását szellemi földosztásnak tartotta.⁴⁸ Keresztury Dezső egy előadásában többek között ezért is ítélte meg pozitívan a dolgozók iskoláit, mert lehetőséget látott abban, hogy idősebb munkások és parasztok összevont formában pótolhassák elmaradt tanulmányukat.⁴⁹ Egy újabb, április 26-án az új városházán tartott előadásában ismételten igen fontos dolognak nevezte a dolgozók iskoláinak megszervezését. A hónap végéig 37 gimnáziumban, 6 tanítóképzőben, 2 óvónőképzőben és 36 polgári iskolában indítottak dolgozók iskoláját.⁵⁰

A lehetőségekhez és a társadalmi igényekhez képest azonban kevesen éltek a kulturális és társadalmi felemelkedést elősegítő oktatási formával. A tanulók között a fizikai dolgozók igen kis létszámban voltak, a parasztság számára 1946 közepéig egyetlen ilyen iskola sem létesült. Az 1945–1946-os tanévben mindössze 1527-en iratkoztak be.⁵¹ Jóllehet az új oktatási lehetőség elsődlegesen a vidék, a falvak érdekeinek felelt volna meg, inkább csak a nagyobb településeken működött jól. Meg kell azonban jegyezni, hogy a közoktatás fejlesztésének feltételei a falvakban hiányoztak, a továbbtanulási lehetőségek sem bővültek az elképzeléseknek megfelelően. Egy korabeli szociográfiai tanulmány szerint a gimnázium továbbra is az értelmiség iskolája maradt, a parasztságot a középiskola nem tudta magához húzni. Ez a társadalmi réteg nem jutott odáig, hogy igényeinek megfelelően a maga középiskola-típusát a gimnáziumból vagy a polgáriból kialakíthatta volna.⁵² Ilyen körülmények között jelentette meg a parasztpárti író, politikus Illyés Gyula júliusban kiáltványát a parasztság művelődése ügyében. A kiáltvány a továbbtanulás szempontjából is újfajta megoldást kezdeményezett a parasztság részére. A vidéki lakosság számára elérhetetlennek tartott középiskolát a régi partikulák mintájára kívánta a falvakba kivinni.⁵³

Az oktatásért felelős fő hatóság is levonta a szükséges következtetéseket. A Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium, az Országos Közművelődési Tanács a Népművelődési

Intézet bevonásával a falusiak részére külön szervezték a dolgozók iskoláit, figyelembe véve a vidéki életből fakadó követelményeket.⁵⁴ Az NPP napilapja, a Szabad Szó ezért felhívta a parasztság figyelmét, hogy éljen a lehetőségekkel.⁵⁵ A dolgozók iskoláinak felállítására része volt egy demokratikus oktatási rendszer kiépítésének. Az általa adott lehetőségekkel ekkor azonban még kevesen tudtak élni.

(Művelődéspolitikai a diktatúra kiépülése idején) 1947 első felétől, de különösen a köztársasággellenes összeesküvésben résztvevők letartóztatása, valamint a Kisgazdapárt centrumának felszámolása után az oktatáspolitikai és az oktatásirányítási területén „radikális” változások történtek. A demokrácia talaján álló Nagy Ferenc kormányának a szovjet hatóságok, illetve a kommunisták általi eltávolítása után létrejött, Dinnyés Lajos által vezetett kabinetben a művelődéspolitikai „irányítása” a baloldali FKGP-politikus, a néprajztudós Ortutay Gyula „kezébe került”. A kommunisták nemcsak kezdettől, hanem egész politikusi pályája során bizalmatlanok voltak vele szemben, annak ellenére, hogy mindig a baloldallal való együttműködés híve volt. Ortutay Gyula így miniszteri kinevezésétől egész hivatali működése alatt a Magyar Kommunista Párt kontrollja, illetve nyomása alatt állt.

A kommunista nyomásgyakorlás 1947. május 14-én azzal vette kezdetét, hogy Ortutay kommunista államtitkára – a különben híres matematikus – a volt illegális MKP-tag Alexits György „bizalmas” levelet küldött miniszterének azzal kapcsolatosan, hogy Király Rudolf miniszteri tanácsos, főosztályvezető április 21-én és 25-én négy igazgatót soron kívül az V. rangsorosztályba léptetett, holott a gimnáziumi előléptetések az ő hatáskörébe tartoztak. Alexits úgy ítélte meg, hogy ezzel a kikerüléssel a kommunista vezetésű középiskolai ügyosztály befolyása teljesen illuzórikussá vált. A minisztertől Alexits ezért „lépést” kívánt Király Rudolf ellen.⁵⁶ Mint látható, Alexits György tényleges hatalmi helyzetének tudatában, hivatali felettesétől intézkedést követelt, ami egy demokratikus politikai rendszerben nem bevett szokás. A politikai helyzet torzulása és az MKP-nek a hatalmi monopóliuma miatt az együttműködés formálissá vált, ami a koalíciót és benne Ortutayt is többször megalázó helyzetbe hozta.

Néhány nappal Ortutay Gyula kinevezése után, 1947. május 19-én Alexits György „Pro memoriát” készített Révai József számára, amelyben indirekt módon indított támadást minisztere ellen. Az államtitkár szerint a VKM rendszerének súlyos hibája, hogy az elvi jelentőségű kérdéseket (általános iskola, nevelőképzés) az a Baróti Dezső ügyosztályvezető kezeli, aki Ortutay Gyula revíziója alatt áll. Alexits „beárulása” szerint elvi kérdések csak akkor kerülnek a kommunisták elé, amikor azok már kiforrott formában megvalósítás előtt vannak. Alexits úgy látja, hogy kívánatos volna, hogy ha elvi kérdésekről van szó, akkor őt arról értesítsék, hogy a Kommunista Párt már a kidolgozás előtt álláspontját érvényesíthesse, mert így nincs tényleges beleszólása sorsdöntő kérdésekbe, noha az MKP látszólag egyetért a határozatokkal. A Baróti Dezső kiváló irodalomtörténész elleni támadás is alap-talan volt, mert Baróti pályája során mindig progresszív nézeteket vallott.

Alexits György arról is „informálta” Révai Józsefet, hogy Ortutay Gyula a minisztertanács elé vitte azt az elképzelést, hogy az Országos Köznevelési Tanácsnak két alelnöke legyen, akiket a miniszter nevezzen ki, és ne a köztársasági elnök. Alexits sikeresen „tájékoztatta” Révait, mert az MKP vétőjára Ortutay javaslatát elvetette. Alexits arra is kérte Révai Józsefet, hogy hasson oda, hogy az Országos Köznevelési Tanácsnak csak egy alelnöke legyen és azt a tisztséget a kommunista Kemény Gábor töltsen be.

Alexits felhívta a kommunista kultúrpolitika irányítójának a figyelmét arra is, hogy az MKP-nek a VI. egyetemi, a VII. művészeti és szabad művelődési ügyosztályon sincs saját embere. Azt javasolta Révainak, hogy igyekezni kell keresztülvinni Lakatos Imre

kommunista matematikus, filozófus kinevezését a felsőoktatás reformjával foglalkozó egyetemi ügyosztályra, Both Bélát a művészeti osztályra, Csillag Miklóst pedig a szabad művelődésű ügyosztályra osztályvezető-helyettesi minőségben. Alexits György arról is informálta Révait, hogy a miniszterhez bekerült néhány olyan ügy is, amit ő nem látott, noha az ő revíziója alá tartoznak az adott osztály ügyei.⁵⁷ Alexits György fenti káderpolitikai javaslatával kapcsolatosan el kell ismerni, hogy Lakatos Imre nemzetközileg is jegyzett tudós volt, a többi felterjesztett szakmailag szintén megfelelt a hivatali elvárásoknak.

Voltak viszont olyan javaslatok Alexitsnak, amelyek nem feleltek meg a valóságnak, mi több, lejárató jellegűnek mondhatók. Ilyen volt az 1947. október 29-i „Promemória” jelentés Révai Józsefnek az egyházi iskolákkal kapcsolatosan, melyek az állam és egyház viszonyát türethetetlennek ítélték. Alexits ebben a „feljegyzésében” odáig is element, hogy Ortutay Gyulát a Mindszentyvel való együttműködésre is képesnek tartotta. A lejáratásban a miniszternek még egy „nem szerencsés” pénzkezelési módszerét is megemlíti. A kommunista államtitkár az Ortutay elleni támadásban az „érveket” azzal is szélesítette, hogy abba Dinnyés miniszterelnököt is „bevonta”, aki szerinte „nem erőlteti meg magát” Ortutay személyéért.⁵⁸ Alexits György 1946–1948 közötti időszakának káderpolitikai javaslatában – néhány helyes döntéstől eltekintve – nem a szakmai szempontok, hanem a politikai-ideológiai érdekek voltak a meghatározóak. Ez a hozzáállás jellemezte a kommunista oktatáspolitikusnak a kiváló pedagógus és lexikológus, Király Rudolf elleni támadását is. Mint látható, a Magyar Kommunista Párt meghatározó fontosságúnak tartotta a hatalmi pozíciók megszerzését a közoktatásügy területén. A Pedagógus Pártcsoport vezetőjének az MKP Szervező Bizottságának 1948. január 20-án küldött jelentéséből megtudjuk, hogy a VKM-ben a 62 vezető állásból mindösszesen 6-an voltak tagjai a pártnak, de komoly befolyással csak hárman rendelkeztek. A nyolc tankerületi főigazgatóságából kettőben van kommunista vezető, a huszonkét tanfelügyelőből pedig csak négyen tartoznak az MKP-be.⁵⁹ S hogy az MKP Szervező Bizottságának küldött jelentés miben látta az okokat? Első helyen említi a párt alacsony befolyását. Másodsorban a köznevelés irányításában elfoglalt pozíciók rendkívüli kis mértékét. Továbbá abban, hogy a népiskolák 60%-a, a tanítóképzők 78%-a, az óvónőképzők 75%-a felekezeti irányítású. Fontosnak tartották annak is a kiemelését, hogy az állami tanügyigazgatási szervekkel párhuzamosan fennáll egy teljesen kiépített, felekezeti tanügyigazgatási rendszer, és azt, hogy a két rendszer egymástól teljesen függetlenül működik.

A gyenge befolyás miatt a kommunistákat erősen foglalkoztatta, hogyan tudnának behatolni az egyházi rendszerbe. Arra a megállapításra jutottak, hogy a felekezeti iskolarendszert irányító gépezetbe való kommunista behatolásra az akkori viszonyok között semmilyen lehetőséget nem látnak. A Pedagógus Pártcsoport úgy ítélte meg, hogy 1948. január 20-án az MKP államhatalmi súlya a közoktatásban nem érvényesül. Mivel magyarázta és miben határozta meg ebben a helyzetben a Pedagógus Pártcsoport a kommunisták feladatát? Először is tovább kell folytatni a közoktatás demokratizálásáért folytatott harcot, és a „reakciót” ki kell szorítani a tanügyigazgatásból és a VKM-et meg kell tisztítani. Meg kell szervezni a felekezeti tanítókat az iskolaszék ellen. A pártcsoport fontosnak tartotta az általános iskola tekintélyének megszilárdítását, színvonalának emelését, továbbá a nevelők anyagi helyzetének a javítását. A jelentés a munka megjavítása legfontosabb feltételének a kommunista pártcsoportok kiépítését tartotta. A cél elérése érdekében a vezetői pozíciók szaporításánál a tanügyigazgatás terén a 8 helyből 3 legalább MKP-tag legyen és a 27 tanfelügyelői pozícióból 10 szintén a kommunisták közül kerüljön ki.⁶⁰ Mivel a Pedagógus Pártcsoport negatív

jelenségeket tapasztalt, ezért az 1948. március 15-től július 1-ig terjedő munkatervbe kiegészítéseket készített, mert az új embereknel az ideológiai nevelés terén képzés nem folyik, továbbá szervezési tervszerűtlenség van a helyi szervek munkájában.⁶¹

A Magyar Kommunista Párt 1947/1948 fordulóján úgy ítélte meg, hogy a megváltozott politikai rendszer és az általános iskola létrehozása lényegében módosította az oktatás rendszerét, ezért szükséges az iskolaigazgatásnak és felügyeletnek az új követelményekhez való igazítása. A kommunisták szerint a tanügyi reformnak három szempontot kell figyelembe vennie. Az első szempont az iskolarendszer egységének a biztosítása. A második követelmény az egységes, de ugyanakkor ellenőrizhető decentralizáció megteremtése. A harmadik elvárás az idegen közigazgatási hatóságoknak az iskola életébe történő beavatkozásának a megszüntetése. Ebben a megváltozott politikai helyzetben 1948. február 21-én Szávai Nándor kommunista irodalomtörténész, műfordító javaslatot tett az új tanügyiigazgatási hatóság szervezésére. Az 1946-tól a budapesti tankerületi főigazgatói beosztásban dolgozó, az MKP Közművelődési bizottságban meghatározó szerepet játszó, 1948-tól már VKM-államtitkár tervezete szerint az egységes iskolarendszer kiterjesztését az biztosítja legjobban, ha az irányítás és a felügyelet nem oszlik meg különféle hatóságok között. Szávai Nándor szerint elegendőnek látszik, ha a tanügyiigazgatás három hatóságra tagozódik. Az egyik a középiskolák, illetve az általános iskolák igazgatását látja el. A második hatóság a tankerületi főigazgatóság. A harmadik pedig a Vallás- és Közoktatási Minisztérium. A Szávai-javaslat szerint a három hatóság a tanügyiigazgatás egész ügykörét el tudja látni és ez a hármas tagozódás eleget tesz a racionalizálás és az egységes decentralizálás követelményeinek.

A Szávai-féle tanügyi tervezet foglalkozott a decentralizáció kérdéseivel is. Eszerint az egységes decentralizáció érdekében szükséges, hogy a létesítendő tanügyi hatóság rendelkezzen olyan ügy- és hatáskörrel, amely biztosítja egy hatóság igazi jogi tartalmát, vagyis fel kell ruházni rendelkezési és utalványozási joggal. A Szávai Nándor által létesített reformjavaslat megszüntetné a nyolc tankerületi főigazgatóságot és a huszonhét tanfelügyelői hivatalt, és helyükbe 12 tankerületi főigazgatói hivatal lépne, amelyek újszellemű intézmények lennének. Szávai tervezete szerint tizenkét tankerületi főigazgató végezné mind a középiskolák, mind az általános iskolák igazgatóinak, valamint tanulmányi felügyeletének ellenőrzését és irányítását. A korábbi reformelképzeléseknél láttuk, hogy az MKP-nek az volt a véleménye, hogy az iskolarendszer csak akkor fejlődhet „egészségesen”, ha az iskola igazgatóinak tanulmányi irányítása is egységesen történik.

A Szávai Nándor-féle javaslatban a tankerületi főigazgatóságok besorolása a következő lenne:

- Nagy-budapesti
- Budapest-vidéki
- Székesfehérvári
- Szombathelyi
- Pécsi
- Kecskeméti
- Szegedi
- Békési
- Szolnoki
- Debreceni
- Miskolci

Az egyes tankerületek élén az államfő által kinevezett főigazgató állna, akinek közép- és általános iskolai nevelői képzése van, továbbá 10 évig dolgozott a közoktatásban. Szávai javaslata szabályozta a közigazgatási hatóságok és a tanügyigazgatás viszonyát is. Ennek alapján, az általános iskolák létesítésével megszüntetnék a közigazgatási bizottságoknak az iskolák életébe való beavatkozási jogát. A kommunista elképzelés foglalkozott az egyházi autonómia kérdésével is, ami annak megszüntetését tartalmazta. Szávai Nándor szerint az egységes nemzetnevelés elveinek érvényesítését, továbbá a „demokratikus” köznevelés egyöntetű irányítását és felügyeletét az egyházi iskolák autonómia befolyása nélkül biztosítani nem lehet.⁶²

Összegzésként megállapíthatjuk, hogy a kommunisták és a szociáldemokrata baloldal 1946-tól arra törekedett, hogy az oktatási szféra irányításában minél jobban érvényesítse akaratát, illetve saját ideológiai befolyását kiszélesítse az oktatásügyben. A baloldalnak a politikai hatalom megszerzésére irányuló törekvése 1947 tavaszától már lehetővé tette a Magyar Kommunista Párt által irányított diktatórikus hatalom kiépítését. A kommunista hatalmi monopóliumokat az oktatásirányítás területén így építik ki, hogy formálisan a VKM irányítását nem veszik át, viszont a minisztérium feletti kontrollt megtartva teljes mértékben érvényesítik az MKP akaratát. A Vallás- és Közoktatási Minisztérium irányítása, a tárca „vezetése” 1950 tavaszáig kiscsapatpárti kézben maradt úgy, hogy maradéktalanul végrehajtotta a kommunista akaratot.

JEGYZETEK

- 1 A dolgozat fő feladatának az oktatásirányítás során kibontakozó konfliktusok feltárását tartja, ezért a pártok oktatáspolitikai programjainak részletes elemzésétől eltekint.
- 2 Kis Újság, 1945. június 9.; Balogh Sándor – Izsák Lajos: Pártok és pártprogramok Magyarországon (1944–1948). Tankönyvkiadó, 1977, 169., 170., 174., 175–184.
- 3 Párttörténeti Intézet Archivuma / PI. Arch. 274.XII. cs.; Balogh Sándor – Izsák Lajos: i. m. 24–26.; Szabad Szó, 1945. április 28.
- 4 PI. Arch. 274-21/22.; Urbán Károly: A Szociáldemokrata Párt értelmiségpolitikája a felszabadulás után (1944–1945). Párttörténeti Közlemények, 1978. 2. szám.
- 5 PI. Arch. 274-21/72.
- 6 Szabad Nép, 1945. április 6.
- 7 A Budapesti Nemzeti Bizottság jegyzőkönyvei 1945–1946. Budapest, 1975, 85–87.
- 8 A Budapesti Nemzeti Bizottság jegyzőkönyvei..., uo.
- 9 Magyar Közlöny, 1945. no. 19.
- 10 Az új iskolareform tervezete. Köznevelés, 1945. 1. sz. 4–5.
- 11 A Kis Újság 1945. július 8-án részletesen ismertette az 1943-as tervet.
- 12 Balogh Sándor – Izsák Lajos: i. m. 217–227.
- 13 Népszava, 1945. május 18.
- 14 Kéthly Anna: Demokratikus közoktatás, Köznevelés, 1945. 1–2. sz. 1–3.
- 15 Szabad Nép, 1945. július 25.
- 16 Kemény Gábor: Demokratikus iskolareform. Embernevelés, 1945. 1–2. szám.
- 17 Magyar Közlöny, 1945. 105. szám.
- 18 Tóth István: A Nemzeti Parasztpárt története 1944–1948. Kossuth Könyvkiadó, 1972, 120.
- 19 Póth Piroska: A Nemzeti Parasztpárt kultúrpolitikájának néhány kérdése. In Tanulmányok a magyar népi demokrácia negyven évéről. Kossuth Könyvkiadó, 1985, 147.
- 20 Szabad Szó, 1945. november 16.
- 21 Nemzetgyűlés Naplója, Hiteles kiadás. I. kötet. Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Részvénytársulat Könyvkiadója, Budapest, 1946, 122–123.
- 22 PI. Arch. 274-21/73.
- 23 Molnár János: A Szociáldemokrata Párt oktatáspolitikájának fő vonásai 1944–1948-ban. In Tanulmányok a magyar népi demokrácia negyven évéről, 129. p.
- 24 Szabadság, 1946. február 10.
- 25 Szabadság, 1946. február 12.
- 26 Nemzetgyűlés Naplója, I. köt. 525.
- 27 Népszava, 1946. február 14.
- 28 PI. Arch. 274-21/73.
- 29 Uott.
- 30 Népszava, 1946. március 3.
- 31 Nemzetgyűlés Naplója. I. köt. 685–694.
- 32 Molnár János: id. tan. 127.
- 33 Szabad Nép, 1946. március 3.; Szabadság, 1946. május 26.; Népszava, 1946. július 3. 14.

- 34 Népszava, 1946. augusztus 20.
 35 Pl. Arch. 274-21/11.
 36 Pl. Arch. Titk. Ti. 636.
 37 Pl. Arch. 274-24/2.
 38 Pl. Arch. 274-21/75.
 39 Nemzetgyűlés Naplója, V.; VI.; VII. kötet. Hiteles kiadás. Budapest, 1952, 620.
 40 Nemzetgyűlés Naplója, VI. köt. 623.
 41 Uo.
 42 Nemzetgyűlés Naplója, VI. köt. 624–625.
 43 Nemzetgyűlés Naplója, VI. köt. 627.
 44 Nemzetgyűlés Naplója, VI. köt. 628.
 45 Magyar Közlöny, 1945. 186. szám.
 46 Horváth Márton: A népi demokrácia közoktatási rendszere. Tankönyvkiadó, 1975, 187–188.
 47 Szabadság, 1946. február 10.
 48 Szabadság, 1946. február 10.; Népszava, 1946. március 7.; Szabadság, 1946. március 10.; Kis Újság, 1946. március 7.
 49 Szabadság, 1946. április 14.
 50 Népszava, 1946. április 27.
 51 Horváth Márton: i. m. 190–192.; Művelődésstatistikai Adattár, 45. p.
 52 Egy alföldi gimnázium, Válasz, 1947. 7. szám.
 53 Szabad Szó, 1946. július 21.
 54 Szabad Nép, 1946. szeptember 10.
 55 Szabad Szó, 1946. szeptember 27.
 56 Pl. Arch. 274-21/75.
 57 Uo.
 58 Uo.
 59 Pl. Arch. 274-24/1
 60 Pl. Arch. 274-24/11.
 61 Uo.
 62 Pl. Arch. 274-21/76.

